

Julia Domitrak

Warszawa

ADAPTACJA FORMANTÓW BIAŁORUSKICH I ROSYJSKICH W POLSZCZYŹNIE BRASŁAWSKIEJ

Adaptation of Belorussian and Russian Affixes in Polish Dialects of Braslaw Region

ABSTRACT: The article deals with the adaptation of Belorussian and Russian affixes in Polish dialects of Braslaw region. The author singles out certain models of affixal adaptation on the basis of phonetic, morphological and semantic or phono-morphological equivalence. Collected vocabulary provides many examples where we can observe the assimilation of foreign elements into the native system of the multilingual population. Modifications of borrowings in this way indicate the vitality of the systemic word-formative rules of the Polish language in the speakers' consciousness.

KEYWORDS: adaptation, word-formative affix, Polish dialects, Braslaw region, borrowings

Polszczyznę gwarową badanego obszaru, która powstała głównie na substracie białoruskim (w mniejszym stopniu litewskim), cechuje obecność wspólnych zjawisk w zakresie fonetyki, morfologii czy słownictwa. Gwary polskie w rejonie brasławskim są dziś bardzo rozproszone, co sprzyja silnym interferencjom białoruskim i rosyjskim. Omawiając sposoby adaptacji morfemowej w polszczyźnie ludności dwu-, a nawet trójjęzycznej, skupiam uwagę na: 1) adaptacji fonetycznej formantu na zasadzie identyczności lub bliskości brzmieniowej, np. zmiana *bies-* na *bez-*; 2) adaptacji morfologiczno-semantycznej formantu opartej na historycznych odpowiednikach, np. zmiana *pro-* na *prze-*; 3) adaptacji fonetyczno-morfologicznej, np. zmiana *pry-/pri-* na *przy-*; 4) zastąpieniu sufiksu, np. zamiana *-iwa-/-ywa-* na *-a-*. Należy wziąć pod uwagę, czy chodzi o zapożyczenie leksykalne, zapożyczenie samego formantu słowotwórczego, czy wpływ obcy na budowę słowotwórczą wyrazu rodzimego, czy wreszcie formację własną, paralelną z wyrazem obcym.

Procesy i mechanizmy adaptacji są poruszane zarówno w opracowaniach języka mniejszości polskiej na Kresach Wschodnich¹, jak i języka polskiego skupisk polonijnych². Wyrazy mogą być zaadaptowane do systemu pod względem fonetycznym, fleksyjnym i słowotwórczym – mówi się odpowiednio o adaptacji akcentuacyjnej i fonetycznej, adaptacji gramatycznej czy morfologicznej (fleksyjnej i słowotwórczej). Szereg opracowań porusza zagadnienia dotyczące procesów adaptacji słowotwórczej i semantycznej obcych jednostek przejmowanych najczęściej z języka angielskiego do systemu słowotwórczego polszczyzny, m.in. tworzenia neologizmów we współczesnej polszczyźnie³. Adaptacja słowotwórcza (słowotwórczopodobna) polega na wymianie afiksów obcych na ich odpowiedniki rodzime o takiej samej funkcji strukturalnej⁴. Podobieństwo formalne między morfemami odpowiadającymi sobie znaczeniowo w blisko spokrewnionych językach ułatwia adaptację morfologiczną, a nierzadko adaptowany jest również morfem rdzenny. Bogdan Walczak na przykładzie zapożyczeń czeskich i rosyjskich w języku polskim (por. *pere-voz-ka* i *prze-wóz-ka*, *pře-sáh-nou-ti* i *prze-sięg-ną-ć*) uznaje, że „mechanizm ich przyjmowania polega na odwzorowywaniu ich budowy, tzn. na zastępowaniu obcych morfemów odpowiadającymi im pod względem znaczeniowym morfemami rodzimymi”⁵.

Pisząc o adaptacji morfologicznej czasowników w gwarach polskich na Litwie, Krystyna Rutkowska posługuje się pojęciem substytucji sufiksów tematycznych i prefiksów. Badaczka zwraca uwagę na regularność we wprowadzaniu czasowników do systemu polskiego. Wśród derywatów rzeczownikowych i przymiotnikowych notuje przypadki zastępowania litewskich sufiksów poprzez odpowiednie polskie (np. zmiana *-inē* na *-nia* w *poszornia* ‘stodoła’ < lit. *pašarinė*) lub też dodawania polskich sufiksów do litewskich podstaw słowotwórczych (np. *marginasty* ‘pstry’ < lit. *margas*)⁶.

Zdaniem Małgorzaty Maliborskiej adaptacja słowotwórcza jest stadium bardzo złożonym⁷. Badaczka traktuje pojęcie adaptacji słowotwórczej w szerokim sensie

¹ A. Krawczyk, Z. Kurzowa, I. Maryniakowa, I. Masojć, J. Rieger, E. Smułkowa, O. Zakhutska i in.

² H. Członkowska, St. Dubisz, W. Miodunka, E. Sękowska, A. Zareba, H. Zduńska i in.

³ Por. K. Waszakowa, *Adaptacja słowotwórcza i semantyczna zapożyczeń we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Відображення історії та культури народу в словотворенні*, red. Н.Ф. Клименко і Э.А. Карпіловська, Київ 2010, s. 47–59.

⁴ H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa 1996, s. 176.

⁵ B. Walczak, *Swoistość zapożyczeń z języków blisko spokrewnionych (na przykładzie zapożyczeń czeskich i wschodniostowiańskich w języku polskim)*, „Linguistica Copernicana”, 2010, nr 2 (4), s. 197.

⁶ K. Rutkowska, *Lituaniizmy w gwarach polskich na Litwie*, [w:] *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa 2006, s. 92–93.

⁷ M. Maliborska, *Z zagadnień słowotwórczej adaptacji wyrazów amerykańsko-polskich (na materiale „Dziennika Chicagoskiego” 1921–1931)*, „Prace filologiczne”, T. XXXV, Warszawa 1991, s. 115.

i wyróżnia dwa procesy derywację i substytucję. Ostatnia jest rozumiana jako zastępowanie angielskiego formantu (lub członu wyrazowego) sufiksem rodzimym i dotyczy tylko rzeczowników, np. *bombiarz*, *egzaminacja*, *biznesista*. W niniejszym tekście natomiast adaptację słowotwórczą rozumiem jako rodzaj modyfikacji morfemów w zapożyczeniach pod wpływem systemu rodzimego.

Warto podkreślić, że polskie morfemy słowotwórcze służą przystosowaniu wyrazów obcych do polskich wzorców, do rodzimych konstrukcji. Przy każdym typie adaptacji podaję możliwy model (wzór) jako przykład punktu wyjścia. Każdy model reprezentują wyrazy, które w języku dawcy mają inny morfem, a w języku polskim bądź gwarach polskich w tym znaczeniu nie są notowane. Można mówić o zmianie całego morfemu przy czym te morfemy są o tej samej genezie.

Podstawę materiałową stanowią teksty gwarowe z początku XXI wieku, w większości zebrane w korpusie elektronicznym⁸ oraz słownik polszczyzny brasławskiej liczący ok. 5000 haseł⁹. W opracowaniu stosuję podejście synchroniczne, w szczególności uwzględniam wyrazy w całości zapożyczone (np. *przełęb*, *przypół*, *przymanka*), w których wtórnie można wyróżnić morfemy słowotwórcze. Obiektem moich badań są konstrukcje składające się z podstawy słowotwórczej i formantu. Formant rozumiem jako część struktury semantycznej derywatu. Nie wszystkie wyrazy możemy uznać za derywaty, niektóre mają motywację zakłócającą/niejasną, inne mogą być formacjami zleksykalizowanymi, które powstały na innym gruncie i dostały się do gwary jako całości leksykalne. Stoję na stanowisku, że w badanych gwarach można uwzględnić w tych wyrazach istnienie morfemów słowotwórczych.

1. Adaptacja prefiksów w rzeczownikach i czasownikach¹⁰

- **brus. *pra-* (*pro-*) / ros. *pro-* → pol. *prze-***

Polski formant *prze-* w gwarach polskich na Brasławszczyźnie może realizować się fonetycznie jako *prza-* (w potocznej polszczyźnie brasławskiej akanie jest częste).

MODEL: **PRZESTUDA** ‘PRZEZIĘBIENIE’: *To tam jakie kwiaty garlanki zbierać, tam od przestudy* kDrś. *Żbierami lipowy kwiat i wiarzeminowy, mocno dobra ad-przestudy* kRy ◇ brus. *npacmłyda*, ros. *npocmłyda*

⁸ Wykorzystuję elektroniczny korpus tekstów sporządzony przez dr Aleksandrę Wieczorek – tylko przy czasownikach.

⁹ J. Rieger, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*, Warszawa 2014.

¹⁰ W niektórych formacjach czasownikowych zachodzi jednocześnie adaptacja sufiksu tematycznego.

przeróbka ‘przedziałek we włosach’ Drś ◇ brus. *npaʽop*, ros. *npoʽop* Δ o ile nie jest to innowacja gwary polskiej, por. MSGP *przebierek* z Mazowsza, SPXVI i SWil *przeborek*, o ile brus. nie jest adaptacją zapożyczenia z polskiego **przegłył** ‘przełyk u zwierząt’ Wi ◇ por. brus. gw. *глыт* ‘łyk’, *празлытн¹уць* ‘połknąć, przełknąć’ **przełęb** ‘przerębel; głębokie miejsce w rzece lub jeziorze’ GajA ◇ brus. gw. *np¹олуб*

Do tej grupy możemy zaliczyć wyraz **przedziadek** ‘pradziadek; przodek’: *Ja wiem, że i dziadek moj i przedziadek tu żyli* Ma (por. brus. *np¹адзед*) domniemane brus. *pra-* (jak w ogpól. *pradziadek*). Tu można mówić o hiperstaranności. Wyraz ten można by traktować jako archaizm, gdyż notują go słowniki historyczne¹¹, ale taka interpretacja jest mało prawdopodobna.

MODEL: **PRZEBIELIĆ** ‘ZABIELIĆ’: *Szczawli na wiosna gotowałam... przebelisz mlekiem czy czym* Wo ◇ brus. *npaʽял¹уць*, brus. gw. *npaʽелены* ‘zabielony’

przezachnąć ‘wystudzić (się)’: *Niech przezachnie* ‘o chlebie wyjętym z pieca’ MM◇ brus. gw. *npaʽaxnyць*

przezchnąć się, też **przacchnąć się** ‘przebudzić się’: *Przacchnołem sie, już może dziesięć godzin było, wyspałem sia* Db. Nu, *przezchnęła sie u nocy, daw’aj, już benda ciongnońć* [karteczki spod poduszki] kRy, MM◇ brus. gw. *npaʽыx¹auца*

przekarmić ‘wykarmić’: *Koniuszyna sieli, żeby bydła przekarmić* Sm ◇ brus. gw. *npakaʽp¹уць*, ros. *npokoʽp¹уть* Δ por. MSZP *przekarmiać* ‘wzmacniać, posilać kogoś przynosząc mu pokarm’

przepisać ‘zapisać’: *Przepisali nas u pasportach, wszystkich przejnaczyli, familiji napisali pa litewsku* St ◇ ros. *npoʽнuc¹ать*

przepiwać ‘przepijać’: *Pjan’ica moj monż, wszystko przepiwa* Gr ◇ brus. gw. *npaʽнiв¹уць*, ros. *npoʽнue¹ать*

przestudzić ‘przeziębnić’: *Poleżał [na ziemi] i przestudził pencherz moczowy* Ba ◇ brus. *npaʽтудз¹уць*, ros. *npocтyд¹уть* Δ por. SPXVI w zn. ‘oziębnić, lekko ochłodzić’ (z Oczko)

przestudzić się ‘przeziębnić się’ MM◇ brus. *npaʽтудз¹уца*, ros. *npocтyд¹утьcя*

przestygnąć ‘zmarznąć, przeziębnić się’: *Tam jeziorka jest, nu kompac sa zimno, można przestygnońć* kRy◇ brus. *npaʽт¹ыць*, ros. *npocты¹нyть*

przesztrafić się ‘zawinić’: *oni już patszą jeżeli ty nie przesztrafi sie nic, wytszymasz ten termin wtenczas już oni do parc”ji przyjmują* Cc ◇ brus. pot. *npaʽшmp¹afiuца*, ros. pot. *npoʽшmp¹afyтьcя*

¹¹ Sł Stp notuje *przedziad* z Ort Ossol (najstarsze staropolskie tłumaczenie ortyli magdeburskich), SPXVI ma *przedziadka*, Linde brak. W Słowniku zaginionej polszczyzny jest *przedziad* zob. *pradziad*, ale hasła *pradziad* nie ma.

przewiedzieć ‘odwiedzić’: *Ja pobiegła jeszcze jo przewiedzieć* Dw ◇ brus. *npaβ'edaυβ*, ros. *npoβ'edaть* Δ por. SPGK w zn. ‘poznać, zwiedzić (świat)’
przewodzić ‘spędzać czas’: *Nu tak jednym słowem ciężko życie przewodziła swoje i wszystko, nie ma czym pachw'alić sia* kWi ◇ brus. *npaβoдз'иць*, ros. *npoβoд'ить*
przezwać ‘nazwać, ponazywać’: *Cztery jezioro koło nas i wszystkie jezioro przezwane* Sm, też **przazywać**: *Dziad tam, przazywali dziad* Ba ◇ brus. *npaзe'аυβ*, ros. *npoзe'ать* Δ por. wszakże SPXVI

Częściowo adaptowany prefiks w postaci *prza-* występuje w innych czasownikach: *przastawić sobie* ‘wyobrazić’ kDrś, *przapuszczać* Gr, *przaprowadzić* Bi, *przaprzaszać* Ar Da, Os, *przaleknąć się* Bi, *przeklinać* Bi, *przapaść* Bi obok form z ogólnopolskim prefiksem *prze-*. Zanotowano również jedną formację z brakiem adaptacji, w której pojawia się prefiks *pra-*: *prahałasować* ‘przegłosować’ Ik (brus. *npaгaлacaβ'аυβ*, ros. *npoгoлocoβ'ать*) – może dlatego, że dotyczy to czynności politycznej.

- brus. / ros. *pro-* → pol. *przy-*

przywizszcze ‘przezviszko’ GajA ◇ brus. *np'oзвишчa*, ros. *np'oзвищe*

Prefiks *przy-* można też potraktować jako realizację nieakcentowanego *prze-*.

- brus. *pera-* / ros. *pere-(piere-)* → pol. *prze-*¹²

MODEL: **PRZEMIANA** ‘PRZERWA’: *Jeżeli by my tam [w szkole], na przemianie gdzie to, wyskoczym* kDrś ◇ ros. *нeпeм'eнa*

przepaska ‘orka pod zasiew, powtorna orka’ Bł ◇ ros. *нeпeн'аυкa*, brus. gw. *нeпaпax'аυβ*

przepiska ‘korespondencja’: *Żywe oni, nieżywe, jakoś przerwali przepiske tam* Dw *Mojbrat u Polszczy jest... a teraz już i przepiska my już jakoś przerwali* Gim ◇ brus. *нeпaн'иcкa*, ros. *нeпeн'иcкa*

MODEL: **PRZEDZIEWAĆ SIĘ** ‘PRZEBIERAĆ SIĘ’: *Ja przedziawam się* Drś. *Aj, ludzi musi przedziawali się [na Trzech Kroli], ludzi tak chodzili, przedziawali się* kWi ◇ brus. *нeпaадзe'аυцa*, ros. *нeпeoдe'атьcя*

¹² Na fonetyczną realizację formantu *prze-* jako *prza-* wskazano wyżej.

przeboleć ‘przechorować’: *Ja ni razu ja do dochtorów, sama jakie swoje czy jakie lekarstwy tam przywiozo dzieci, a to jak tam przechrebcisz, przebolisz i wszystko Gim* ◇ ros. *переболеть* Δ por. wszakże SPXVI *przeboleć* (z Reja)

przejechać ‘przyjechać, najechać, zjechać’: *Tak wszystko przejeżdżona, przebyta* [‘co przybyli’], *że tuta tak w tym taki przemieszany narod kGir* ◇ brus. *непа'ехаць*, ros. *непе'ехать*

przekraść ‘porozkradać’: *Kradli i przekradli te kałchozy, razkradlite kałchozy i nic nie ma Cc* ◇ ros. *неперк'расть* Δ por. SJPD *przekradać* dawn. ‘przemycać’

przemienić się, też **przamienić się** ‘zmienić się’: *Tata umar, brata zabrali, przamianila sia życia Bi. Sześć dni pracujim, siodka my świontkuujim. A teras przemienila sie Sm* ◇ brus. *непамяни'ца*, ros. *перемени'уться* Δ por. SGPK w zn. ‘zamienić się w co’

przepisywać się ‘korespondować’: *Od razu jak pojechali [do Polski], to przepisywali sie, wszystko Dw* ◇ por. brus. *непан'исва'ца*, ros. *непен'исываться*

przeświętkować ‘skończyć świętować’: *Teraz ja nie wiem, Zielone Świontki jeden dzień przeświontkujo i tedy jido na rabote Gr* ◇ brus. *непасвяткава'аць*

przewrócić ‘przestawić, przekierować, zmienić’: *Dzieci przewrocili przy Sawietach rozmawiać [po polsku]. Oni zaczęli zbierać rodzicow, żeby nas przywrocic, że religii ni'e ma Drś* ◇ brus. *непавар'оча'ца*, ros. *перевер'нуть*

przewracać się na ‘zmieniać się w’: *Kura na piatucha przewraca sie czszy laty, a Polak na Litwina za godzina Sm* ◇ brus. *непавар'очва'ца*, ros. *перев'ертываться*

Niektóre z tych wyrazów mają oparcie w wyrazach ogólnopolskich (*przepisywać, przeodziać się, przemienić się, przekraść*), inne – nie (*przemiana, przepaszka, przedziewać się, przeświętkować*). W tekstach analizowanych sporadycznie pojawiają się zapożyczenia z prefiksem nieadaptowanym *pere-/ pier-*, natomiast nie notowano formacji z prefiksem *pera-* por. *pieregruzka* Wj, *pierestrojka* On, *pierestri'ełoczka* Wo, *perechodzić* ‘przechodzić, przekształcać się’ Drś, *perechr'eszczyczać* ‘dokonywać ponownego chrztu’ Cc, *peredać* ‘przekazać’ Stn, *perenosic* ‘przenosić’ Wj, *pierekładać* ‘tłumaczyć’ Ma, *perepisany* ‘zprzepisany’ Op.

- brus. *pry-* / ros. *pri-* → pol. *przy-*

MODEL: **PRZYMANKA** ‘PRZYNYĘTA’ MM ◇ brus. gw. *пр'ыманка*, ros. *прим'анка*

przyjeżdża ‘przyjezdny, obcy’: *A wie pani, teraz najechało już przyjeżdżych kOp* ◇ ros. *при'езжий*

przymówisko ‘przysłowie’ MM, GajA ◇ brus. gw. *пр'ымавіска*, *пр'ымовіско* Δ por. SGPK w zn. ‘przymówka’ z Litwy

przypieczek ‘przypiecek’: *Weż żyżka na przypiczku Ik, GajA* ◇ brus. *пр'ыпечак*, ros. *прин'ечек*

przypół ‘podolek fartucha lub spodnicy’ MM \diamond brus. gw. *прып¹ол* Δ por. także SGPK *przypole* ‘fartuch’ z Mazowsza

przysposoblenie ‘oprzyrządowanie, narzędzia’: *Tam swoje przyspasablenie była Gim* \diamond ros. *приспособл¹ение*

przyszczypek ‘młode drzewko, które sięszczepi’ DrśW \diamond brus. *прышч¹эпак*, ros. *прищ¹енок*

przeszczepienie ‘szczepienie drzewa’ DrśW, KrW \diamond brus. *прышч¹эпліванне*, ros. *прищепл¹ение*

przywałek ‘koniec pola ornego przy łące’ MM \diamond brus. gw. *прыв¹алак* Δ por. też SJPD jako przestarz. ‘nasyp ochronny od strony nieprzyjaciela’

na przywięzi ‘na uwięzi’: *Krowy na przywieńzi, na polu ArDa* \diamond brus. *напр¹ывязи*, ros. *напривязи* Δ por. SWil *przywięż* ‘powróż, postronek do przywiązywania’

przywiwka ‘szczepionka’: *Rodzi siedziecionok, nie to co tydzień przywiwki jakie-to tam kWi* \diamond ros. *прив¹ивка*

MODEL: **PRZYKRZEPIĆ** ‘PRZYMOCOWAĆ’: *Kawałek balki przykrzeplony na karyty WiW* \diamond brus. *прыкран¹іць*, ros. *прикреп¹ить*

przybrać ‘posprzątać’: *Mieszkanież przybierzysz ArDa. Ja już rady nie tam ubr¹ać tam, żeby byłoby cz¹yscieńko, przybiore, przybiore tam przezkilkko Gim* \diamond brus. *прыбр¹аць*, ros. *прибр¹ать*

przydawać się₁ ‘zdawać się’: *A on, myszle przydaje sie mnie, nie przydaje sie, ksiondz kosi kWi* \diamond brus. gw. *прыд¹ацца*

przydawać się₂ ‘zdarzać się, wydarzać się’: *Ja u ciebie wiency nie bende praco-wać, nie bende robić, bo tutaj c¹ości przydaje sia ArDa* \diamond brus. *прыдав¹ацца* Δ por. wszakże MSGP *przydać się* ‘przytrafić się’ ze Śląska

przymyśleć się, też **przymyślić się** ‘przyjść do głowy, wymyślić, pomyśleć’: *Ona tam myła, gotowała tam ta bielizna i jej przymyślało sie schodzić do domu SzDo. Z wszystkich stran takich, chtore tam piniondzy dużo majo, no i byli przymyśliwszy sie, u n¹as kupujo owieczek Gim* \diamond brus. *прыд¹умаць*, ros. *придумать*

przypisywać ‘meldować, rejestrować’: *Ja mówie wróci a jak wtedy mnie mówie gdzie przypisywać, tam masz moje dokumenty wszystko Cc* \diamond brus. *прып¹ісваць*, ros. *приписывать*

przypodjąć ‘podnieść’: *Już dzieckoż nie na ziemi leży, wszystkoż wyżej przypodjen-te DwGr. Taka z rączko, taka rączka przypodjęta, a tutaj taka uot deska ciężka kOp* \diamond brus. *прыпадн¹яць*, ros. *приподнять*

przystrajać się tu: ‘przyrządzać’: *Jak kto przystrajał się, u nas robili tak, u kogoż to inaczy PelDrś* \diamond ros. *пристр¹аиваться*

przystroić ‘przyrzędzić, dorobić’: *Może w sklepie kupowali maszynka [do szycia], kupili, reszta poźni dokupili, nogi przystroił ojciec tak i szła Gir* ◇ ros. *npucmp¹oym²* Δ por. wszakże MSZP w zn. ‘przygotować, przysposobić’, SPXVI

przystrzelić ‘postrzelić’: *Papieża przyszczechelili, ktoś przyszczelił, tak mowio Nu* ◇ ros. *npucmp¹e²um³*

przyśpiąć ‘dojrzeć’ MM ◇ brus. gw. *прысп¹ець* Δ por. SGPK *przyśpieć* ‘dojrzewać (o zbożu)’

przywodzić ‘przyprawdzać, doprowadzać’: *Tam do spowiedzi przywodzili dzieci kOp* ◇ ros. *привод¹ить* Δ por. wszakże SJPXVII¹³, SGPK ze Śląska

przyżyć się ‘dostosować się’: *Aj, jak już przeżyli sia, przywykli do kałchozu, to i do brze* Drś ◇ brus. *прыж¹ыцца*, ros. *приж¹иться*

W tekstach analizowanych pojawiają się sporadycznie formacje z prefiksem nieadaptowanym *pry-/pri-*: *prycieśnienie* St, *prygranica* Za, *pryhraniczny* Cc, *prinadłże- neś* ‘przynależność’ kWi, *pryzwyczajennia* ‘przyzwyczajenia’ Ma, *pryjechać / prijechać* Ma, ArDa, Stn, *przyjść* Gr, Stn, Żw, *prynieść* Gr, Stn, *prysyłać* kMi, *prywiążć* Stn.

• **brus. / ros. ras-** → **pol. roz-**¹⁴

MODEL: **ROZSROCZKA** ‘RATY’: *Na rozsroczkę* MM ◇ ros. *расср¹очка*

rozciapa ‘niezdara, zagubiony’ MM ◇ por. brus. gw. *расц¹япаца* ‘rozpłakać się’, ros. *расц¹яна*

rozczoska ‘grzebień’: *Kto co da no jaki, kto pierścionak, tot zdejmie, kto jaka broszka, kto jaka raszczoska* Gir ◇ brus. *расц¹очка*, ros. *расц¹ёска*

rozpisanie ‘ślub w urzędzie stanu cywilnego’: *Raniej to rozpisanie, to nie liczyli jakoś u naszym* Gim ◇ ros. *распи¹сание*

rozskosy ‘ukośna deseczka na wieżach, łączące krokwie powyżej połowych wysokości’ Drś ◇ por. brus. gw. *раск¹осы* ‘rozwidłone słupy, na którychleżą belki w gumnie’

roztaweczka ‘wstawka’: *Rożne te korunki wonzali do tych, do nawleczek, do nawleczek takie rztaweczki* Stn ◇ por. ros. *расст¹авка*

MODEL: **ROZPŁAWIAC SIĘ** ‘TOPIĆ SIĘ, ROZPŁYWAĆ SIĘ’: *On tak rozpławia sie ten syr* Ba ◇ brus. *распла¹ўляцца*, ros. *расплавля¹ться*

rozchochotać się ‘zanieść się śmiechem’: *Chłopczy, ot, to zaśmiejo, to, to zagadno, no tak jakimś śmieciem, to razchachoczno sie* Os ◇ ros. *расхохот¹аться*

¹³ SJPXVII notuje w ustabilizowanych połączeniach wyrazowych *do niełaski* (kogoś komuś) *przywodzić* OssŻyw, *do baczenia przywodzić* ‘cucić’ SyrZiel.

¹⁴ W polszczyźnie gwarowej brasławskiej możliwa także realizacja *raz-*.

rozkaçać ‘rozwałkować’: *Zamiesim na przykład na bułeczki, rozkaçami takie wo jak na palec blin Ju. Ciasta zrobiła, jajki, mangaryny i mleka parzona, no a tedy tak wo wzięła i rozkaçowała Os. A takie klocki oni, rozkaçanez ciasta, i pokrojone* kDrś ◇ brus. *раскач’аць*

rozkaraczyć się ‘szeroko rozstawić nogi, stanąć w rozkroku’: *Razkaraczyć się* MM ◇ brus. gw. *раскар’ачыць*, ros. *раскор’ячуться* Δ por. też MSGP z Mazowsza wsch **rozkułaczyć** ‘rozkułaczyć, pozbawać majątku bogatszych gospodarzy, kułakow’: *Tak raskułaczyliż, zabrali; my wyjechali wschBr. Wiadomoż: razkułaczyli, zabrali wszystkich krow, i koni* ArDa ◇ ros. *раску’лачить*

rozpisać się ‘zawrzeć związek małżeński’: *A mama była nawet rozpisaca nie mogła, jak posadzili Gim* ◇ brus. *расні’ацца*, ros. *раснuc’аться*

rozsechnąć się ‘rozeschnąć się’: *Dwa razy sufit znaczy my zdejmowali, bo on rozsech sie* PeDrś. *Wo tont koły, ony jeszcze dwie, cztery koły. Już one stare, rozsechli sie* Gr ◇ brus. *расc’охнуцца*, ros. *расc’охнутья*

rozstroić ‘rozbudować’: *Nie bardzo u doma, można było rozstrojić, nu wszystko, no starali sie, a co?* Dw ◇ ros. *расстр’оить*

rozszaść ‘przeciąć, rozciąć nożem, np. skorę, owczyne’ MM ◇ por. brus. *расу’ацаць* ‘rozerwać

roztapyrzyć (się) ‘rozczapierzyć (się), np. o piorach indyka’ MM ◇ brus. *растап’ырыць, растап’ырыцца*, ros. *растоп’ырить(ся)*

Zanotowano jedną formację przymiotnikową i jedną formację przysłówkową:

rozchlastany ‘niezopapinany, niezapięty’ MM ◇ por. brus. *расхл’істаны, расхал’ястацца*

rozpięknie ‘przepięknie’: *Pienknie rozpienknie po polsku wszystkie rozmawiali* Drś ◇ ros. *распрек’асно*

W tekstach analizowanych pojawia się sporadycznie prefiks *ros-* / *ras-*, np. *roskradać* PeDrś, *rosptakać się* Ik, *rosptodzić się* Gaw, *raspożyć* kWi, *rospowiadać* Ma, kWi, Gir / *raspawiać* Gr, *rospisać* kDrś / *raspisać się* Wo, *rostłumaczyć* Gir, *rosszumieć* Ik.

- **brus. ad-** / **ros. ot-**¹⁵ → **pol. od-** (adaptacja dyskusyjna)

MODEL: **ODSTROIĆ** ‘ODBUDOWAĆ’: *Oj, oj, żeby takicościot odstroić* kDrś ◇ ros. *отстр’оить*

¹⁵ Wymawiane przeważnie jako *at-*.

odbić ‘odeprzeć’: *Wtedy jak tu odbili Niemcy Sowieci* Da ◇ brus. *адб'іць*, ros. *отб'ить* Δ por. SPXVI

odbyć₁ ‘spędzić (czas), być’: *Dwadzieścia lat on odbył na morzu* Db. *Oni starszaki... cały miesionc odbendo o tut* Stn. *No i ja odbyła u tej cioci, tam* ArDa ◇ brus. *адб'ыць*, ros. *отб'ыть*

odbyć₂ ‘odbyć się’: *Z Polski przysłali, już co i wesela odbywszy* ArDa ◇ brus. *адб'ыць*, ros. *отб'ыть*

odgotować ‘ugotować’: *U Ruskich tam to rys odgotowany, a u nas takiego nie ma* kGir ◇ brus. gw. *адгатав'аць*, por. ros. *отвар'ить*

odhulać ‘wybawić się, pobawić się i zakończyć zabawę’: *Unuczki wasela była, adhulali* kRy. *Nu a tuty już ta wesela, już adhulali* kGir ◇ brus. gw. *адгуляць*

odkryć się ‘zostać otwartym’: *Tedyszkoła była już adkryła sie, polskej u nas niebyła* kRy. *Jak odkr'ył sie w'idzewski kościół, wiecie co, ileż radości było* kWī ◇ ros. *откр'ыться* Δ por. też SGPK **odkryć** ‘otworzyć (o sklebie)’

odprawić ‘wysłać’: [Len] *sarciowali, jak u nas nazywali, i odprawiali do Braśławia* Gim ◇ ros. *отправлять*

odprawny ‘wysyłkowy’: *Tam odprawny taki punkt* ArDa ◇ ros. *отправн'ой*

odrobić ‘odczarować’: *Aparacjiv dużo jest takich, odrobić, żeby to nie było* Dz ◇ brus. gw. *адраб'іць*

odrygać się ‘o odbijaniu się po jedzeniu’: *Adryg'am sie, dobrzem'am sie, migdałami, safronami* MM ◇ ros. *отрыг'аться* Δ por. SGPK z Litwy

odstać ‘być zarzuconym, zapomnianym’: *Już podrosli, jakoś wszystko to odstało, nie można było, to wszystko żeby do kościoła chadzili* Drś ◇ ros. *отст'ать*

odwojować₁ ‘zawojować’: *Jozef Piłsudski jak odwojował te te ziemi, od razu dla rolnikadali po dziesięć tysiency złotych zapomoga* Nu ◇ ros. *отвоев'ать*

odwojować₂ ‘wywalczyć’: *Nu późni ludzi wajowali, chodzili, i w rajspółk'om nawet chodzili deligacjaj jakaj, nu wo tak odwojowali: dali ksiendza wtedy nam* wschBr ◇ ros. *отвоев'ать*

• **ros. so-** → **pol. z-**

zgłtasny ‘zgodny’: *Ja może, ja i zgłasna, może nie, może tak* Nu ◇ ros. *согласный*

zgłaszać się ‘zgadzać się’: *Raniej swatyjeżdżili, a potem już jednak ta tradycja już odrzucili, bo młode nie zgłaszali sie* Drś ◇ ros. *соглаш'аться*

zgłosić się ‘zgodzić się’: *On mnie napisał, prawda, że niech i mamusia przyjeżdża, kiedy chce, nu ja, ni mamusia zgłosiła sie, ni ja, my nie pojechali* kWī ◇ ros. *соглас'иться* Δ por. też SGPK w zn. ‘zobowiązać się’ (z Ciszewskiego)

• **ros. s-** → **pol. z-** (adaptacja dyskusyjna)

Jeśli brać pod uwagę wpływ języka rosyjskiego to możliwe jest tylko udźwignienie, natomiast w przypadku oddziaływania języka białoruskiego adaptacja nie zachodzi (brus. z- odpowiada pol. z-).

zwiąż ‘wiąż, związek’: *Teraz on*i* tambogaciejsze; ja mowie: ty żwionż miałby, tak ty trochu rozżył siab* Gim ◇ ros. *связь*, brus. *с’увязь*

zdać się ‘podać się’: *Nie wiem dlaczego ludzi tak prendko zdali sie* Drś ◇ brus. *здацца*, ros. *сда́ться*

zjeździć ‘pojechać’: *Starczyła nam czasu i na rynek zjeździć wewtorak* Ju. *No chciałyby choć przed śmiercio zjeździć* Wo ◇ brus. *з’ездзіць*, ros. *съе́здить*

zmoć ‘dać radę, podołać’: *Egzaminy nałatyskim języku, on nie zmoże, bo on uczysie u ruskiej szkole* kDrś. *Ochjej, teraz nie zmogem* [prenumerować gazet z Polski] kWi ◇ brus. *змагчы*, ros. *сможу* Δ por. SGPK

zrównować ‘porównywać’: *No piękny ołtarz był, z tim wcale nie zrównować* kWi ◇ brus. *зраўноўваць*, ros. *сравнивать*

związać się ‘połączyć się, porozumieć się’: *Nu tak wtedy ten Antoni już żwionzałsia z Minskim* Cc ◇ brus. *звязацца*, ros. *связа́ться*

- brus. *aba-* / ros. *obo-* → pol. *obe-*; brus. *ada-* / ros. *oto-* → pol. *ode-*; brus./ros. *so-* → pol. *se-*; ros. *wo-* → pol. *we-*

odebrać ‘obrać’: *Same buraki, oni zakisno i wszystko... a tedy jak zakisno, wyniesie, a tedy jak czszeba wybierzesz, on obebrany* Ba ◇ brus. gw. *абабр’аць*, ros. *обобр’ать* Δ por. SGPK z Litwy

obesrać się ‘wypróżnić się’: *Jednym słowem, mówi, nieabesrała sie do tej pory, a teraz pad staraś chcesz sama siebie chyba stracić* kWi ◇ ros. *обоср’амся*

odebrać₁ ‘powybierać, zabrać’: *Wszystkich tych, chtore liczyła sia armia Andersona, odebrali tych Polakow* Drś ◇ brus. *адабр’аць*, ros. *отобр’ать*

odebrać₂ ‘odjąć’: *piorun rombnoł w domu, że też nogi odebrało* Nu ◇ brus. *адабр’аць*, ros. *отобр’ать*

sechnąć ‘schnąć’: *I tu wiatер chodzi pośrodku i sechnło zboża* On. *Jeziора tam Obola, to już dawniej była jeziora, a też on’aż już sechni* Gaw ◇ brus. *с’охнуць*, ros. *с’охнуть*

Por. też wyżej **rozsechnąć się**

werwać się ‘wedrzyć się’: *Parasionka ukradli, przyszli, do chlewa werwawszy sie* ArDa ◇ ros. *ворв’аться*

Nie należy tu **odemknąć** ‘otworzyć (drzwi zamknięte na klucz)’ DrśW, WiW, choć jest brus. gw. *адамкн’уць* ‘odsunąć zasuwkę’, ros. *отомкн’уть*, to jednak wyraz notuje SPXVI i SGPK i MSGP **odemkły** ‘otwarty’ z Kaszub.

- **brus. bias-, bes-/ ros. bes- → pol. bez-**

bezsilny ‘bezradny’: *U mnie rodzinka bezsilna* kOp ◇ brus. бясс^ільны, ros. бесс^ильный

bezporządk ‘nieporządk’: *Znalazłszy takie bezporządk* kOp ◇ brus. беспар^адак, ros. беспор^ядок

Tu zapożyczenie z adaptacją fonetyczną.

- **brus. pau-, polu- / ros. pol- → pol. pół-**

Jeśli uznać powyższe wyrazy wyłącznie za zapożyczenia białoruskie, możemy tu mówić o wtórnie wyodrębnionym sufiksie *pół-*. Natomiast jeśli potraktujemy wyrazy jako zapożyczenia rosyjskie, to jest tu adaptacja *pol-* > *pół-*.

półdzień ‘południe’: *Krowa trzea podoićw półdzień* kOp ◇ brus. п^оўдзень, п^олудзень, ros. п^олдень

półpiecek ‘(niższe) miejsce na piecu do spania’: *A to leżć wo półpiecki jakie, to leżć... nu ławeczka koło piecu, ławeczka, nic, nic, wo tak* Nu, GajA ◇ brus. gw. п^аўп^еч, п^аўп^ечак ‘ławka koło pieca’

Nie należy tu *pólsukienka* ‘materiał z wełny na postawie lnianym’: *Pólsukienka bawełniana* WiW (por. brus. gw. п^аўсук^іенак), bo SJPD notuje *pólsukienko* ‘gatunek lżejszego cieńszego sukna’ i MSGP *pólsukienek, pólsukienko* z Mazowsza i Kresów pn.

2. Adaptacja sufiksu tematycznego w czasownikach

- **brus. -iwa- / ros. -iwa- (-ywa-) → pol. -a-**

MODEL: **PODKLEJAC** ‘OKLEJAC’: [Ściany] *padklejali, nu o takim samym szpaleram pewnie* Wo ◇ brus. падк^лейваць, ros. подк^леивать

obmłacać ‘młocić’: *Tedy cepami, takie cepy byli na pałki łatuszyli, o ta zboża, i wszystka obmłacali* kRy ◇ brus. абм^лачываць, ros. обм^лачивать

przestrajać się ‘urządzać się na nowo’: *Nu i wot tedy tam przenosili u sama granica Łatwia, tam dostawał tam miasta, gdzie to wszystko. Jak ojciec, mama tam przestrajałasia* Gim ◇ brus. перастр^ойвацца, ros. перестр^аиваться

przystrajać się ‘przyrządzać’: *I w koszyki zakładali, a kto zalewał tłuszczam... po-
 łoży, potym raz zawiąży; jak kto przystrajał się, u nas robili tak, u kogoż to inaczy*
 PeI Drś ◇ brus. прыстр¹ойвацца, ros. прыстр¹аиваться

ustrajać ‘organizować, urządzać’: *co należy ustrajamy i tedy tam opłatkim dzielim
 sie Drś; Wielkanoc to zawsze tak, wspomina sie to zawsze tak, jak święto takie,
 ustrajał nam jakieś zabawy kGir ◇ brus. устр¹ойваць, ros. устр¹аивать Δ* por. też
 SGPK ustroić z Galicji wsch

wygatawiać ‘przygotowywać’: *A mężczyźni [zimą] drzewa robili, wygatawiali, co
 na lato Ju ◇ ros. загот¹авливать*

• brus. / ros. **-nu-** → pol. **-ną-**

MODEL: **DZIERNĄĆ** ‘PODSKOCZYĆ’: *Jak dzierneli nam podatki GajA ◇ brus.
 gw. дз¹ёрнуць ‘pobiec, wyskoczyć’, ros. д¹ёрнуть*

dychnąć ‘złapać oddech’: *Zachorowała tak, że dychnońć nie może Dz ◇ brus.
 дых¹нуць Δ* por. wszakże SPXVI¹⁶

fyrknąć ‘wyrzucić’. *Toż my na jichnej ziemi. Ot cokolwiek byłaby, tak oniż nas
 fyrnulib kRy ◇ por. brus. gw. ф¹ырнуць ‘szybko wzlecieć’*

ruchnąć ‘zawalić się’: *Tylko filary takie, o takie grube takie belki tam, musi ich
 cztery, czy sześć takich w kościele... a żeby te, byłby ruchnoł kDrś ◇ ros. рух¹нуть*

plasnąć ‘plusnąć’: *Tam te czy andatrii, czy wydry jakieś kompali sie... i te splasneli
 Ba ◇ por. brus. спалас¹нуць, ros. сплес¹нуть*

strzelnąć ‘strzelić’: *Potem mnie w głowa strzeleno, myślie, a co byłoby kOp ◇ brus.
 стр¹эльнуць, ros. стрель¹нуть*

ściobnąć ‘smagać, uderzać’, ‘chłostać rozgą’ w Niedzielę Palmową powszechne
 MM, Ba ◇ brus. сц¹ёбнуць Δ por. SGPK ściobać z Litwy

ukisnąć ‘skisnąć, sfermentować’: [Ciastojak rośnie] *kiśni, padymuji sie. Potym
 ukiśni Bi ◇ brus. ук¹иснуць, ros. ук¹иснуть*

wtorknąć ‘wetknąć’: *Brzożki... oni tak o na drzwi niby troche to stary gdzie po-
 wiesi, to ja, nad łóżka gdzie utorkne czy da flakona postawie St ◇ brus. ум¹орк¹нуць*
 Tu też czasowniki **przestygnąć**, **przeczachnąć**, **przyczachnąć**, **sechnąć** zob. wyżej.

¹⁶ Słownik polszczyzny XVI wieku notuje wyraz *dychnąć* w zn. ‘tchnąć’ przywołując tylko jeden
 cytat z *Duchownych pieśni M. Lutra Sz. Krofeja* (autor pierwszych druków kaszubskich): *Ducha
 Świętego wielką laską/ W Iapofzczolske ferca fie wlałá [...] Dychnal [!] na nich mowiac.*

3. Adaptacja sufiksów w rzeczownikach

- **brus. -ak / ros. -ok → pol. -ek**

MODEL: **POSIOŁEK** ‘OSIEDLE, OSADA’: *Teraz już ponajechało tego tam, i w Dryświaty, i tutaj o, cała wieś już, pasiołek cały zrobiony* Drś, Db, Drś, Gaw, Bi
 ◇ brus. *nac¹ëлак*, ros. *noc¹ëлок*

Sufiks w brus./ros. może być zarówno pod akcentem, jak i nieakcentowany:

czołenek ‘czołnek, w którym umieszczona jest cewka (w krosnach)’ WiW, GjlW (brus. gw. *чаўн¹ок*), **hlaczek** ‘gliniane naczynie na mleko’ PelDrś (brus. *гляч¹ок*), **kłunek** ‘węzełek, zawiniątko, tłumok’ Drś (brus. gw. *к¹унак*), **kozyrek** ‘dasze kuczapki’ MM (brus. *казыр¹ок*, ros. *козыр¹ëк*), **łoskutek** ‘szmata’ MM, GajA (ros. *лоскут¹ок*), **lozurek** ‘barwnik błękitny, farbka niebieska’ BłW (brus. gw. *лаз¹урак*), **odwodek** ‘zakładanie przez pszczoły nowego roju’ DrśW (ros. *отв¹одок*), **okurek**¹⁷ ‘niedopałek papierosa’ MM (brus. *ак¹урак*, ros. *ок¹урок*), **oskołek** ‘odłamek’ Bi, Dw, GajA (brus. *аск¹олак*, ros. *оск¹олок*), **panadworek** ‘podwórze, podwórko’ GajA (brus. gw. *панадв¹орак*), **platek** ‘chustka, chusta (nagłowej)’ Stn (ros. *плат¹ок*), **podsjedziolatek** ‘część uprząży nakładana na kark (grzbiet) konia’ Cc, MM (brus. gw. *падсядз¹ëлак*), **puczek** ‘wiązka gałęzi’ kDrś (brus./ros. *пуч¹ок*), **rostek** ‘pęd odmiany szlachetnej do szczepienia drzewa, zraz’ DrśW (brus. *расм¹ок*, ros. *рост¹ок*), **saporek**¹⁸ ‘osad w munsztuku (ustniku) fajki’ MM (brus. gw. *сап¹орак*), **stołbunek** ‘(gliniany) garnuszek’ ArDa (brus. gw. *сталбун¹ок*), **świstek** ‘gwizdek’ DrśW, WiW (brus. *свіст¹ок*, ros. *свист¹ок*), **wijurek** ‘kijek do zwijania nici w kłębek’ GajA, GjlW (brus. gw. *виур¹ок*), **zakonurek** ‘schowek, zakamarek’ SzDo, PelDrś (brus. *закан¹урак*), **zamorek** ‘zbuk, wysiedziane jajko bez zarodka’ GajA (brus. gw. *зам¹орак*), **zarobotek** ‘zarobek, wynagrodzenie’ MM, Stn, ArDa (brus. *заработак*, ros. *заработок*)

- **brus. -onak / ros. -onok → pol. -onek**

MODEL: **DZIECIONEK** ‘DZIECKO’: *On [ksiądz] tylko z seminarjum, siedzi, nu dziecionek taki siedzi* kDrś; *Tydzietka, zawionż ten pempek, dziecionek ten zawionżywała* Drś; GajA, Bi, kWi, Nu, kOp, Ba ◇ brus. gw. *дзяц¹ëнак*

cielonek ‘cielę’ GajA (ros. *тел¹ëнок*), **kocionek** ‘kotek’ GajA (ros. *кот¹ëнок*), **korszunonek** ‘pisklę jastrzębia’ GajA (ros. *коршун¹ëнок*), **porosionek** kOp (ros.

¹⁷ Co prawda SJPD podaje, ale z ros. *okurok*.

¹⁸ Por. też SGPK ‘sok lulki’ z Litwy.

порос'енок), **psionek** ‘szczeniak’ GajA (ros. pot. *пс'енок*), **świnionek** ‘prosię’ GajA (ros. pot. *свин'енок*), **wilczonek** ‘szczenię wilka’ GajA (ros. *волч'енок*), **żerebionek** GajA (ros. *жереб'енок*)

4. Adaptacja sufiksów w przysłówkach

Pewnym rodzajem substytucji (adaptacji morfologicznej) jest dostosowanie przysłówków z etymologicznym sufiksem *-o*¹⁹ do formy zgodnej z językiem polskim przez wymienienie sufiksu na *-e*²⁰.

- **brus. -a / ros. -o** → **pol. -e**²¹

MODEL: **MUSOWIE** ‘KONIECZNIE, OBOWIĄZKOWO’ MM ◇ brus. gw. *мыс'ова* Δ por. SJPD *musowo* posp. i gw. ‘musi się; koniecznie trzeba’

drennie ‘źle, niedobrze’: *Bardzo drennie, kiedy wojna była* Dw. *Fotografia bardzo malusieńka, tak co, drenie zrozumieć jak* kDrś ◇ brus. *дрэ'нна*, brus. gw. *дрэ'на* Δ por. też SGPK *drenny* ‘liczy, nędzny’ z Litwy

druźnie ‘po przyjacielsku, zgodnie’: *Ale wiecie niedruźni ido, żeby to tak druźni, oni wszystkie szedliby jak niaktore ido* kWi. *Tam muzykanty zbirajo sie i tańcuji druźnie* Gim ◇ brus. gw. *дру'жна*, ros. *дру'жно* Δ por. SGP *družno* ‘razem, wspólnie’ z Białostockiego

niejednakowie ‘niejednakowo: *I nie dopieczycy sie [chleb], i skarynka ta atstani, rozmajicie, niejednakowie i bywa* Wo ◇ ros. *неодин'аково*

obowiązkowie ‘obowiązkowo, koniecznie’: *Wszystko posne, i, ah'a, sledź, to już obowionzkowie* kDrś ◇ brus. *абавязк'ова*

obocznie ‘zwykle, zazwyczaj’: *No zdrowie byłoby i szczęście, jak i abycznie wszystkiego, co chto życzy* Gim ◇ ros. *обы'чно*

odkrowiennie ‘jasno, otwarcie’: *Czszeba tak mówić odkrowienie* kWi ◇ ros. *открово'енно*

podpornie ‘w podziemiu, nielegalnie’: *Mało było tych... które pracowali podpolnie* kOp ◇ ros. *подп'ольно*

¹⁹ W białoruskiej wymowie akającej *-a*.

²⁰ J. Rieger, *Białorutenizmy i rusycyzmy w gwarach polskich na Litwie*, [w:] *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa 2006, s. 113.

²¹ Wahania w stosowaniu formantów przysłówkowych *-e* oraz *-o* jest zjawiskiem charakterystycznym dla gwar polskich na Wileńszczyźnie, znalazło potwierdzenie także w gwarach kowieńskich [Karaś 2002].

smagle ‘energicznie (np. o uderzeniu w twarz)’: *Smagle ze świstem* ‘szybko z szumem’ MM ◇ brus. gw. *cmʹazla* Δ por. też SGPK *smagle* w zn. ‘sprawnie, dużo’, *smagło* (bić) ‘mocno, ostro’ z Litwy

Wahania w stosowaniu formantów przysłówkowych *-e* oraz *-o* jest zjawiskiem charakterystycznym dla gwar polskich na Wileńszczyźnie, znalazło potwierdzenie także w gwarach kowieńskich²².

• **brus./ros. -om → pol. -em (-’em)**²³

MODEL: **Z TOŁKIEM** ‘Z SENSEM’: *Powiedz z tołkiem* MM ◇ por. brus. *mʹoakam*, ros. *mʹoakom*

biegiem ‘szybko’: *Biegiem przebiegła* GajA ◇ por. ros. *бе́гом*

bosem ‘boso’: *Ale jauczyszczala* [na mszę] *każdy, każdo niedziele, bosem, na bosokOp* ◇ por. brus. gw. *басякʹом*, ros. *босукʹом*

dybem 1. ‘stanać dęba (o koniu)’: *Koń narowny często dybem staje* MM 2. ‘podnieść się (o włosach)’ MM ◇ brus. gw. *ды́бам*, ros. *ды́бом*

kradkiem ‘ukradkiem, potajemnie’: *Tu kściła, ala kradkim kścili* Bi. *A jej jak to kściła i do komuńji pierszy doprowadzała i bierzmawała, to wszystko było kradkiem* Gim ◇ brus. gw. *кпадкʹом*

krągiem, też **kręgiem**, **krugiem** ‘naokoło, wkoło, wokoło, dookoła, w kołko’: *Wyrombani te ściany krongiem deseczkami obgrodzili* Dw. *Tam u nas był krongiem las* kGir. *Nu a dzieci chodzo krengiem, radujo sie chojinki* kWī. *A ludzi duża była i do kościoła, i w kościele, krugiem cmentarzu* Ju; Drś, ArDa, Os, DwGr, PeIDrś, Ma, Gr, Gaw ◇ brus. *кпы́гам*, ros. *кпы́гом*

• **brus. / ros. -ok → pol. -ek**

w dobawek ‘na dodatek, dodatkowo’: *Tak jesszcz’o brał* [w dzierzawę] *w dobawek jakich hektarów dwadzieścia* Drś ◇ ros. *вдо́бавок*

Przedstawiono tu adaptacje fonetyczno-morfologiczne, zachodzące w sytuacji współfunkcjonowania kilku kontaktujących się ze sobą języków. Zgromadzone słownictwo dostarcza wiele przykładów, w których możemy zaobserwować inter-

²² Por. H. Karaś, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa–Puńsk 2002, s. 269.

²³ Tu generalnie są formy przypadkowe w porównaniu z licznymi przykładami w poprzednich grupach.

ferencje oraz przyswajanie elementów obcych do rodzimego systemu w warunkach wielojęzyczności. Adaptacja słowotwórcza ma duże znaczenie, gdyż świadczy o stabilnej pozycji rodzimego systemu słowotwórczego²⁴. W analizowanym materiale leksykalnym na gruncie polszczyzny można zauważyć przejmowanie zapożyczeń i zastępowanie morfemów (prefiksów i sufiksów) białoruskich i rosyjskich wariantami rodzimymi. Adaptacja dotyczy różnych modeli i zachodzi w czasownikach, rzeczownikach, w mniejszym stopniu w przysłówkach i przymiotnikach. Niektóre modele są częste i wyróżniają się licznymi przykładami (adaptacja prefiksów w czasownikach), inne są przypadkowe (adaptacja w przysłówkach) i występują sporadycznie. Można też przyjąć, że użytkownicy gwary mają świadomość odpowiedniości morfemów, np. ukr./ros. *-ar* i pol. *-arz*, ukr. *-’a*, *-’atko* i pol. *-’ę*, *-’ątko*, ukr./brus. *-ok* i pol. *-ek*²⁵.

Wyróżniłam 18 poszczególnych modeli adaptacji formantów:

- adaptacja fonetyczna: a) na zasadzie identyczności lub bliskości brzmieniowej morfemów²⁶ – modele: *s-* → *z-*, *ad-/ot-* → *od-*, *ras-* → *roz-*, *bias-/bes-* → *bez-*; b) na zasadzie historycznej odpowiedniości morfemów afiksalnych – modele: *obo-* (*aba-*) → *obe-*, *oto-* → *ode-*, *wo-* → *we*, *so-* → *se-*, *-nu-* → *-nq-*; *-ok* (*-ak*) → *-ek*, *-onok* (*-onak*) → *-onek*; *-om* → *-em* (*-’em*);
- adaptacja morfologiczno-semantyczna oparta na historycznych odpowiednikach – modele: *pro-* (*pra-*) → *prze-*, *pro-* → *przy-*; *-o* (*a*) → *-e*;
- adaptacja fonetyczno-morfologiczna²⁷ – modele: *pry-/pri-* → *przy-*, *pera-/piere-* → *prze-*, *pau-*, *pol-/polu-* → *pół-*;
- zastąpienie sufiksu – model *-iwa-* / *ywa-* → *-a-*.

Niektóre zjawiska można wyjaśnić inaczej, co stanowi pewien problem metodologiczny, np. w *przepiwać* można mówić o adaptacji sufiksu do polskiego *przepijać*; w *przaprowadzić* o wprowadzeniu elementu białoruskiego do polskiego *przeprowadzić*; wyraz *przypieczek* można uznać za kontaminację pol. *przypiecek* i brus. *prypeczak*/ ros. *pripeczek*; *półdzień* można traktować jako zapożyczenie z adaptacją brus./ros. *polu-*, *pol-* w pol. *pół-*, albo wyraz został utworzony według analogii do *północ*.

Wyrazy zaadaptowane mają oparcie w wyrazach ogólnopolskich albo są wspólne z białoruskim czy rosyjskim. W wielu przypadkach trudno określić, które wyra-

²⁴ A. Krawczyk, *Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu*, Warszawa 2007, s. 47.

²⁵ J. Rieger, *Słowotwórstwo gwarowej polszczyzny kresowej. Problemy metodologiczne*, „Studia nad polszczyzną kresową”, t. XII, Warszawa 2010, s. 73.

²⁶ Wchodzi w zakres adaptacji w grupach spółgłoskowych.

²⁷ Bliska adaptacji fonetycznej.

zy rosyjskie zostały zapożyczone bezpośrednio, a które poprzez język białoruski, gwary białoruskie i „trasionkę”, tj. forma mowy mieszanej, w której przeplatają się kolejno elementy oraz struktury białoruskie i rosyjskie²⁸.

Skróty

Ar – Arcimowicze (koło Opsy)	Kr – Karpiliszki (na pn. od Widz)
Ba – Bartkiszki (koło Smołów)	Ma – Mamiany (koło Dryświat)
Bi – Bieluniszki (koło Smołów)	Mi – Milki (na zach. od Nowego Pohostu)
Bł – Błazuny (na pn. od Widz)	Nu – Nurwiany (koło Dryświat)
Cc – Czernica (koło Bohinia)	On – Onikiszki (na pn. od Widz)
Cz – Czerniowo (koło Drujska)	Op – Opsa
Da – Dalekie (na pd.wsch. od Opsy)	Os – Ostrow (na zach. od Rymyszian)
Db – Dauble (na pn. od Opsy)	Pel – Pelikany (koło Opsy)
Do – Domasze (na wsch. od Opsy)	kRy – koło Rymyszian
Drś – Dryświaty	Sm – Smołwy
Dw – Dworzyszczce (na pd.wsch. od Dryświat)	St – Strylungi (na zach. od Widz)
Dz – Dziszki	Stn – Stankowicze (na pn. od Dryświat)
Gaw – Gawrany (na pd. od Dryświat)	Sz – Szańlenie (koło Brasławia)
Gim – Gimzy (na pd. od Dryświat)	Wi – Widze
Gir – Girejsze (na pn.zach. od Dryświat)	Wj – Wojckieluny (na pd. od Dryświat)
Gjl – Gajlewszczyzna (koło Dukszt)	Wo – Wozgielańce (na pn.zach. od Widz)
Gr – Grytuny (koło Dryświat)	wschBr – wschodnia Brasławszczyzna
Ik – Ikaźń (na wsch. od Brasławia)	Za – Zamosze (koło Dryświat)
Ju – Jursze (na zach. od Widz)	Zw – Żwirynie (na pn.wsch. od Dryświat)

GajA – Наталия Ананьева, *Альтернативы в парадигматике существительных польского говора деревни Гайде Игналинского района ЛССР*. Москва 1974 [maszynopis].

MM – Witold Minksztytm i Elżbieta Minksztytm, *Słowniczek wyrazow gwarowych, używanych w okolicach Dryświat, Gajd i Widz*, [w:] *Język polski dawnych Kresow Wschodnich*. T. 4 pod red. J. Riegera i D.A. Kowalskiej. Warszawa, 2010, s. 225–263.

Materiał z kartoteki W. Werenicza opisany jest skrótem nazwy miejscowości i następującą po nim literą W, np. DrśW, WiW, KrW.

Słowniki

Mały słownik gwar polskich pod red. J. Wronicz, Kraków 2009.

Mały słownik zaginionej polszczyzny pod red. F. Wysocka, Kraków 2003.

Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, t. I–XI, Warszawa 1958–69.

²⁸ Por. G Hentschel, *Belarusian and Russian in the Mixed Speech of Belarus*, [in:] *Congruence in Contact-Induced Language Change: Language Families, Typological Resemblance, and Perceived Similarity*. Berlin–Boston 2014, s. 93–121.

Słownik gwar polskich pod red. J. Karłowicza, J. Łosia, t. I–VI, Kraków 1900–1911.

Słownik gwar polskich, opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN w Krakowie, t. 1, pod red. M. Karasia, Wrocław–Kraków 1982; t. 2–5, pod red. J. Reichana, Wrocław–Kraków 1983–1998; t. 6–9 (z. 2), pod red. J. Okoniowej 2001–2015.

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. *Толковый словарь русского языка*, Москва 2006.

Русско-белорусский словарь НАН Беларуси, Институт языкознания им. Я Коласа. Изд. 8-е, Т. 1–3, Минск 2002.

Словарь русских народных говоров Вып. 1–47, Москва–Санкт-Петербург 1965–2014.

Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Выд. 3-е, Т. 1–5, Минск 1979–1986.

Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко, Минск 2002.